

ԳԱԻԱՌԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ

Տնտեսական տարի. երաշտ, ժանտախտ, մորեխ.—Սխալքալաքի գաւառ. օգնութիւն վնասուածներին, հասարակական նուիրատութիւններ, պետական նպաստ.—Սխալցիսայի պալաքարը. ծխականների կայացրած վճիռները.—Վաղդուանի պալաքարի վերջը.—Շուշու քաղաքագլխի ընտրութիւնը. դարձեալ ինտելիգենցիա և գաւառները.—„Պէպօի“ երեսնամեակը գաւառներում:

Գարունը այս տարի ամեն տեղ սովորականից շուտ սկըսուեց և շատ սպառնալից հանգամանքներ ունէր: Ձմեռը ձիւն չառ քիչ եկաւ, իսկ ամբողջ մարտ ամիսը և ապրիլի կէսը սաստիկ չորային էին. անձրևներ չը կային, բուսականութիւնը ենթարկուած էր մեծ վտանգի: Մեր երկրի առանց այդ էլ քայքայուող գիւղատնտեսութեան համար երկարատե երաշտը մի կատարեալ աղէտ էր դառնում: Եւ գաւառներից տեղում էին յուզիչ լուրեր. արտերը փչանում են, վաղաժամանակ բացուած ծառերը մի քանի տեղերում անակնկալ ցրտերից սաստիկ վնասուեցան (օր. Գանձակում և Հին-Նախիջևանի գաւառում): Բնութեան աղէտների հետ դալիս է և թանգութիւնը. նա համարեա ամեն տեղ դարձաւ օրուայ իրականութիւն և սաստիկ վախեցնում էր ամենքին:

Մեր գիւղացու տնտեսութիւնը տարիներից ի վեր քայքայւում է և մի ուրիշ աղէտից. դա անասունների ժանտախտն է, որ չէ հեռանում մեր երկրից, հիմնաւորապէս բոյն է զրել գիւղական աշխարհում և յանկարծակի բռնկւում է այս կամ այն կողմում: Այսպէս են այժմեան ժամանակ Շիրակի գիւղերը: Ժանտախտի դէմ, ի հարկէ, ձեռք են առնւում միջոցներ. հաստատւում են կարանտիններ, արգելւում է հաղորդակցութիւնը հարեան գիւղերի մէջ, հիւանդ անասունները հեռացնւում են առողջներից: Դրանք միջոցներ են, որոնք չեն թոյլ տալիս որ հիւանդութիւնը տարածուի. բայց այդ միջոցները մի և նոյն ժամանակ նեղում են գիւղացուն, չեն թոյլ տալիս որ նա ա-

զատ պարապէ հողի մշակութեամբ, սահմանափակում են նրա արտի, ցանքների տարածութիւնը: Իսկ սա, ընդհանուր առմամբ, գիւղատնտեսական արդիւնաբերութեան նուազումն է առաջացնում:

Այս գարնանը մեր երկրի մի մեծ տարածութեան վրայ երևաց և գիւղատնտեսութեան մի այլ սոսկալի թշնամին—մորեխը: Դա էլ համարեա մշտական հիւր է: Կուրի և Արաքսի տափարակների մօտ ապրող ազգաբնակութեան առջև դրեթէ ամեն տարի այդ թշնամուն կոտորելու անհրաժեշտութիւնն է կանգնած: Կուռելու միջոցները նահապետական են և պահանջում են մեծ աշխատութիւն, գործող ձեռքերի ահագին քանակութիւն:

Ահա ինչ աննպաստ հանգամանքների մէջ էր մեր երկիրը սկսում իր տնտեսական տարին: Բայց երաշտը անցաւ, յորդ առատ անձրևների շրջան սկսուեց և հազիւ ստացաւ իրան հարկաւոր ջրի քանակութիւնը: Եւ այս երկնային բարիքը մի տեղի համար չէր միայն, այլ համատարած էր: Պէտք է յուսալ որ երաշտը այս տարուայ տնտեսութեան մէջ աղէտալի հետքեր չի թողնի: Մ'նում են միւս երկու հարուածները—ժանտախտը և մորեխը: Առաջինը, ինչպէս ասացինք, բոյն է դրել մեր երկրում տարիներից ի վեր. դա մի մշտական, դանդաղ գործող աւերումն է, որի հասցրած վնասները, անշուշտ, շատ մեծ են: Չը կան այդ վնասները պատկերացնող թուանշաններ, աղէտը ամեն տեղ տարածուած համաճարակ բնաւորութիւն չունի և այդ պատճառներով էլ համարեա աննկատելի է անցնում: Իսկ մորեխը այս տարի ահագին քանակութեամբ է երևացել Բագուի և Գանձակի նահանգներում. մորեխ կայ և Կարսի շրջանում: Նրա դէմ կռուելու համար ուղարկուեց մասնագէտ, բայց շատ ուշ: Ինչպէս յայտնի է, մորեխը այժմ ջարդում է պարիզեան կանաչ անուանուած հեղուկի միջոցով, Բայց այդ միջոցը չէր կարելի գործադրել մեղանում այն պատճառով, որ մասնագէտ ուղարկուեց այն ժամանակ, երբ մորեխը թեւաւորուել էր. իսկ այս շրջանում պարիզեան կանաչը անգործադրելի է: Մ'նում է սպասել թէ ինչ աւերանքներ կը գործէ գիւղատնտեսութեան այս հին, ահարկու թշնամին:

*
* *

«Մուրճի» առաջին համարում մենք ասում էինք որ Ախալքալաքի գաւառը այս տարի էլ պիտի հասարակական օգնութեամբ ապրէ: Այնուհետև մենք տուինք այդ գաւառի դրութեան մանրամասն նկարագրութիւնը, որի մէջ բացատրուած էին կա-

բօտութեան չափերը, միջատներից վնասուածներին օգնութեան հասնելու միջոցները: Երկրաշարժի ժամանակակից գոյութիւն ունեցող երկու կօմիտեաները, որոնցից մէկը գլխաւորն է, Թիֆլիսում, իսկ միւսը տեղական— Ախալքալաքում, իր վրայ վերցրեց միջատներից վնասուածներին օգնելու գործն էլ: Ինչ որ արել են այդ երկու մարմինները, արդէն յայտնի է մեր ընթերցողներին: Եւ միզ մնում է այստեղ արձանագրել միայն հասարակական օգնութեան չափերը: Այս անգամ էլ դժբախտացած գաւառի ցաւը արձագանք գտաւ բարեսէր մարդկանց սրտում. ամեն կողմից նուէրներ են գալիս և «Մշակ» լրագիրը մինչև այժմ 5000 ռուբլուց աւել է հաւաքել քաղցած գիւղացիների օգտին: Այս անգամ էլ հասարակական օգնութիւնը նոյն բնաւորութիւնն ունի, ինչպէս երկրաշարժի ժամանակ. օգնում են համարեա բացառապէս հասարակութեան անապահով խաւերը, և Բագուի ու Թիֆլիսի դրամատէրները համարեա բոլորովին խուլ մնացին, թէև պակաս չէին մամուլի մէջ ոչ պերճախօս հրաւէրները, ոչ սրտաճմլիկ նկարագրութիւնները:

Մեր կառավարարութիւնն էլ իր կողմից օգնութեան հասաւ Ախալքալաքի գիւղացիներին: Պետական գանձարանը փոխարինարար 40,000 ռուբլի բաց թողեց այն գիւղերին, որոնց ցանքսերը ոչնչացրել էին միջատները: Թէ արդեօք ձեռք առնուած միջոցները, հասարակութեան և կառավարութեան նպաստները կարող կը լինեն գոնէ մասամբ վերականգնել Ախալքալաքի գաւառի քաջբայուած տնտեսութիւնը,—այդ առայժմ, ի հարկէ, չէ կարելի ասել: Յայտնի չէ մանաւանդ թէ այս տարի միջատները նորից երևան կը գան և աւերումներ կը գործեն թէ ոչ:

*
* *

Անցեալ տեսութեան մէջ մենք խօսեցինք Ախալցխայում ծագած երեսփոխանական հաշուետւութեան հարցի մասին և ասացինք որ դա էլ մէկն է այն բազմաթիւ երևոյթներից, որոնք անդադար կրկնում են մեր մէջ և ցոյց են տալիս թէ ժողովուրդը հասկացել է օրինականութեան պահանջը, իրաւունքների ու պարտաւորութիւնների գաղափարը և ընդհարում է իր հոգեւոր իշխանութեան հետ, որ չէ կամենում կամ չէ կարողանում հետեւել օրինականութեան ոգուն և չիղթում է իրաւունքների և պարտաւորութիւնների սահմանները: Մի բան, որ ամբողջ սրտից պիտի ցանկայ ժողովրդական մամուլը, միայն այն կարող է լինել, որ մեր մէջ աւելի և աւելի արմատանայ ծխի ինքավարութեան սկզբունքը և ժողովրդի ինքնաձանաչութեան այդ նշանները յարատեւ լինեն: Ուստի մենք ու-

բախութեամբ արձանագրում ենք որ Ախալցխայի հայ հասարակութիւնը շարունակում է իր սկսած պայքարը նոյն անշնչեռանդով: Մի և նոյն ժամանակ նա մի կենդանի օրինակով ցոյց տուեց թէ որքան լաւ է, երբ եկեղեցու եկամուտները ժողովրդի իրաւունքի տակ են գտնուում: Ծխականների ժողովը որոշում կայացրեց՝ եկեղեցու արդիւնքներից 4000 ռուբլի տալ նպաստ քաղաքում բացուող հիւանդանոցին և 1200 ռուբլի էլ յատկացնել Ախալքալաքի գաւառի վնասուած ազգաբնակութեան: Այդ փաստը շատ լաւ հաստատում է որ ժողովրդական բարօրութեան տեսակէտից մի և նոյն չէ՝ ուր են գնում եկեղեցու եկամուտները: Մեր հնաւանդ սովորութիւններին նայած, այդ եկամուտները պէտք է որ անյայտանան երէցփոխների, առաջնորդների, գործակալների կամ այս ու այն աղայի ազգասիրական գրպաններում. բայց ինքնօգնութեան մեծ գաղափարը քարոզող մեր ժամանակը ուսուցանում է որ անհատների աւագակային հակումներին զոհ դարձող հասարակական գումարները կարող են շատ գեղեցիկ և հանրաշահ գործադրութիւն գտնել, երբ նրանց տէրն ու տնօրինողը ինքը ժողովուրդն է: Հրապարակով, ժողովրդի առաջ, գողութիւն անել չէ կարելի: Սա շատ ցաւալի է միայն գողերի տեսակէտից, մինչդեռ հասարակական բարիքը միայն հրձուել կարող է այդ հանգամանքից:

Մենք դեռ չը գիտենք թէ ինչպէս կը վերջանայ Ախալցխայի պայքարը: Բայց քանի որ հասարակութեան յուզուած մտքի մասին է մեր խօսքը, պիտի յիշենք և Կաղզուանը: Այդտեղ էլ, ինչպէս ասել էինք «Մուրճի» առաջին համարում, հասարակութիւնը իր իրաւունքների դատն էր պաշտպանում, մըրցելով մի աղայի ռանձգութիւնների դէմ, որ հոգևորականութեան աջակցութիւնն էր վայելում և հէնց այդ պատճառով էլ իրան համարում էր ամեն տեսակ պատասխանատուութիւնից ազատ: Բացուած էր մի շատ հետաքրքրական տեսարան. մի կողմում կանգնած էր ժողովուրդը, միւս կողմում աղայի պաշտպան հոգևորականութիւնը ոչինչ չէր խնայում որ ապացուցանէ թէ ինքը հարուստ գրպանների ստրուկ է: Այսպէս, Սուքիաս արքեպիսկոպոս Պարգեանը գնաց Կաղզուան, որպէս թէ գործը բռնելու համար, բայց Զաքար աղա Զանփոլադեանի կողմնակիցը դարձաւ և սկսեց հաւատացնել ժողովրդին, թէ աղան 26 հազար ռուբլի է ծախսել եկեղեցու շինութեան վրայ, ուրեմն եթէ ժողովուրդը կամենում է շարունակել շինութիւնը իր հաշուով, պիտի վերադարձնէ այդ գումարը աղային: Հայիւ ու համար մէջ տեղ չը կար: Ժողովուրդը, այնուամենայնիւ, չը սարսափեց այդ գումարից և չը փախաւ ասպարէզից: Ի՞նչ պիտի լինէր այդ պայ-

քարի վերջը—յայտնի չէ՝ Վեհափառ կաթողիկոսը անձամբ միջամտեց այդ գործին և իր բաղձալիւ ճանապարհորդութիւններից մէկն էլ դէպի Կաղզուան ուղղելով, անձամբ յորդորեց այնտեղ որ ժողովուրդը հաշտուի Զանփուղեանի հետ՝ ժողովուրդը կատարեց ամենայն հայոց ծերունի կաթողիկոսի այդ առաջարկութիւնը և չէր էլ կարող չը կատարել, քանի որ ինքը կաթողիկոսը, ասաց թէ ինքը մի հասարակ եպիսկոպոս չէ, որ ձեռնունայն վերադառնայ Կաղզուանից։

Այսպէս անա խլացաւ և վերջացաւ այն գործը, որից Կաղզուանի ամբողջ հասարակութիւնը յուզւում էր այնքան երկար ժամանակ։ Սակայն չէ կարելի ասել թէ պ. Զանփուղեանը լիութի բաւարարութիւն չը լինի ստացած։ Նրա պատճառով էջմիածինը Կարսի յաշորդ եղիչէ վարդապետ Մուրադեանին ուղարկեց Ախալցխա։

*
* *

Մեր անցեալ տեսութեան մէջ, մի պատահական դէպքի առիթով, մենք յիշեցինք թէ մեր գաւառներում ինտելիգենտ ոյժերի ինչ մեծ սով է տիրում։ Մենք այդտեղ միայն փաստը արձանագրեցինք։ Երևոյթը, ի հարկէ, խոշոր է, ունի իր պատմութիւնը, իր պատճառները։ Պատճառների մէջ, ինչ ասել կ'ուզի, մեծ նշանակութիւն ունի նիւթական ապահովութիւնը։ Բայց որ նիւթական ապահովութիւնը չէ սպառում ամբողջ հարցը, որ գաւառը անհրապոյր է ինտելիգենցիայի համար ոչ միայն այն պատճառով, որ լաւ վարձատրել չէ կարող,—դրա ապացոյց թող լինի այս անգամ գաւառական մի այնպիսի քաղաք, որպիսին է Շուշին։ Երկու-երեք ամիս է, ինչ այնտեղ չեն կարողանում մի յարմար մարդ գտնել՝ քաղաքագլուխ ընտրելու համար։ Մինչև այժմ այնտեղ եղել են երկու քաղաքագլուխ, երկուսն էլ հին զինուորական ծառայողներ։ Բանը եթէ այդպիսի մարդկանց մնար, մինչև այժմ Շուշին, ի հարկէ, քաղաքագլուխ ընտրած վերջացրած կը լինէր, քանի որ այնտեղ չքանչաններով զարդարուած պաշտօնաթող աստիճանաւորների մեծ առատութիւն կայ։ Բայց ցաւն էլ հէնց այն է, որ Շուշին էլ ուզում է մի այնպիսի քաղաքագլուխ ունենալ, որ ուրիշ առաքինութիւնների հետ ունենար և բարձր ուսում, ուրիշ խօսքով—լինէր ինտելիգենտ մարդ։ Ահա այդպիսի մի ընտրելի Շուշում Դիոգենեսեան լապտերով էլ չէ կարելի գտնել։ Մի հատ յարմար թեկնածու են գտել, նա էլ հաստատ խօսք չէ տալիս և քաղաքի հայերը ստիպուած են յետաձգել ընտրութիւնը, որպէս զի կա-

րողանան պատրաստել իրանց թեկնածուին, այսինքն խնդրել, համոզել, հրապուրել...

Ահա իրողութիւնը: Եւ սակայն Շուշու քաղաքագլխի պաշտօնը այնքան էլ կորած ու անպէտք բան չէ, որ չը կարողանայ պատրաստուած, ինտելիգենտ թեկնածուներ գրաւել: Նա ապահովուած է տեղական պայմանների տեսակէտից բաւարար ոռճիկով, կարևոր նշանակութիւն ունի գաւառական այդ խուլ անկիւնի համար, գործելու լայն ասպարէզ է բաց անում: Այդքան հրապուրներ, բայց ինչո՞ւ չը կան այնքան ցանկացողներ, որ շուշեցին կարող լինէր նոյն իսկ համեմատել թեկնածուների առաւելութիւնները, ընտրութիւն անել նրանց մէջ: Ո՛չ. նիւթական ապահովութիւնը դեռ միակ պատճառը չէ: «Ինտելիգենցիան կորցրել է գաւառները տանող ճանապարհները» — այս էինք ասում անցեալ անգամ և դա, դժբախտաբար, իրողութիւն է մնում նոյն իսկ այն դէպքերում, երբ նիւթական ապահովութեան հարց չը կայ: Կեանքի անհրապոյր կողմեր, դժուարութիւններ գաւառում, այո՛, շատ կան: Բայց ո՞ր դիւթական ոյժը միանգամից պիտի վերացնէ այդ դժուարութիւններն ու արգելքները, որպէս զի մեծ քաղաքներում սպասող մեր ինտելիգենցիան վստահ քայլերով գաւառ գնայ: Եւրոպական գաղթականութիւնները, որոնք անցեալ դարերում տեղափոխուած էին Ամերիկա, պիտի միշտ նստէին ծովեզրին, եթէ սպասէին թէ երբ վայրենի երկիրը ինքն ու ինքը յարմարութիւններ կը պատրաստէ ու այդպիսով թոյլ կը տայ, որ դաղթականները անցնեն երկրի խորքը, մշակեն և ծաղկեցնեն նրան: Բայց նրանք այդպէս չարին: Հատ-հատ կամ փոքրիկ խմբերով նրանք առաջ գնացին, յամառ աշխատութիւն գործ գրին, արիւն-քրտինք թափեցին իրանց ոսկորները սփռեցին կուսական անտառներում և դաշտերում, մինչև որ կարողացան հաստատուել երկրում, մշակել նրան, դարձնել մարդկային աշխատանքով ստեղծուած մի զրախտ: Մարդկային առաջադիմութեան պատմութիւնն էլ նոյն այս պատկերն է ներկայացնում. ամբոխը, ժողովրդի մասսան միշտ այդպիսի պիճնէրների է սպասում. նա ինքը, իր սեփական միջոցներով չէ կարող խորդ ու փոսեր հարթել. ամեն մի չնչին քայլ, որ պէտք է անել առաջադիմութեան ճանապարհի վրայ, պէտք է ունենայ առաջնորդներ, ղեկավարներ: Եւ պատրաստուած մարդկանցից միշտ զոհարելութիւն է պահանջուել: Առանց զոհի, առանց զրկանքների գաղափարական գործիչներ չեն եղել: Ընդգծենք այս խօսքը — գաղափարական, այս ընդգծումը մեզ կ'օգնէ հասկանալու թէ

ինչո՞ւ Շուշին չէ կարողանում իր համար քաղաքագլխացու գտնել:

*
* *

Թող այդպէս լինի: Բայց մեծ է և գաւառների Աստուածը: Ահա եկաւ հասաւ «Պէպօի» երեսնամեակը և մեր գաւառները նոյն իսկ Թիֆլիսից առաջ սկսեցին տօնել այդ գրական յօբելանքը: Աստրախանը, Նոր-Նախիջևանը, Սղնախը, Ալէքսանդրօպօլը ներկայացումներ սարքեցին, ուրախացան որ «Պէպօն» երեսուն տարի շարունակ բեմից արտասանում է «Գնա, Պէպօ» մօնօլօզը. շատ տեղերում դեռ պատրաստում են տօնելու, շատ տեղեր էլ աֆնքան անօգնական են և խեղճ, որ պիտի միայն նախանձեն տօնողներին: Մեր գաւառական տարեգրութեան մէջ սա թէ և շատ հազուադէպ, բայց լուսաւոր և յուսատու երևոյթներից մէկն է:

Ա.

T
u:
11